

КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ У ПРОСТОРИ СУЧАСНОГО «ДОРОСЛОГО» СУСПІЛЬСТВА

Наталія Кочубей
Київ

Культурно-дозвіллева діяльність дітей і дорослих розуміється діяльністю, яка створює культурно-дозвіллове середовище, та сприяє вільному засвоєнню культурних цінностей, розвитку особистості та суспільства. Дозвіллева діяльність дітей розглядається у двох площинах – як мотивація власного самоудосконалення та створення середовища, у якому таке самоудосконалення є можливим.

Ключові слова: культурно-дозвіллева діяльність дітей, самоудосконалення особистості, дитина, дитинство, посткласична практика.

Культурно-дозвіллева діяльність дітей до недавнього часу вважалась другорядною складовою їх життя. Характерною особливістю відношення як з боку суспільства, так і дітей і сімей, було нерозважливе хибне ставлення до вільного часу та дозвілля як до чогось неважливого, вторинного, не визначального у житті людини. Про це, зокрема, свідчать прислів'я, в яких протиставляється діло і розваги, трударі і нероби. Не заперечуючи в цілому народну мудрість про те, що ділу людина має приділяти багато часу, а розвагам лічені години, хочеться підкреслити, що розуміння дійсного значення вільного часу, дозвілля, особливо дитячого і сімейного, стало відбуватися не так давно.

Дозвілля дорослих і дозвілля дітей нерозривні і взаємопов'язані, тому виникає проблема дослідження загальності та відмінності цих дозвіллевих середовищ, особливо в заломленні збереження та розвитку дитинства як особливої соціально-культурної цінності.

Глобальні зрушення у свідомості людства, що відбулися у 60 –х роках минулого століття, у тому числі торкнулися і розуміння цінності дозвілля. На цей факт, зокрема, звернув увагу відомий фахівець в галузі соціології дозвілля Ж. Дюмазедьє. Дані дослідження знайшли свої коментарі та певні продовження в роботі О. С. Панаріна, який зазначив, що саме у 60 – ті роки відбувається переорієнтація суспільної свідомості: «людина праці» змінюється на «людину дозвілля». Людина дозвілля – це індивідуалістична особа, що «свідомо спорудила бар'єр між сферою індивідуальних насолод і усім тим, що хоч якось нагадує причетність до прапорів колективної дії. Дозвілля – це час, який особа відвоювала у суспільства виключно у своїх гедоністичних цілях і не збирається повертати йому у вигляді якихось колективно корисних дивідендів, будь то "відновленій здатності до праці", усебічній культурній розвиненості, політичній і цивільній активності і т. п.» [8]. У цей час на Заході, особливо у Сполучених Штатах починає швидко розвиватися індустрія розваг та вільного часу. У кінці ХХ – на початку ХХІ століття виникають наукові концепції вільного часу, розвиваються такі напрями наукового знання як дозвіллезнавство та педагогіка дозвілля. Поступово у суспільстві усвідомлюється значення вільного часу у житті людини, яке сприяє або розвитку людини, якщо вона налаштована на це, або деструктивним проявам навіть до самознищення особистості.

Саме на дозвіллі людина не обмежена зовнішніми чинниками, має змогу виразити себе, розвивати власну особистість, отримати естетичне чи моральне задоволення, яке вона не отримує під час трудової діяльності. З цієї причини особливої важливості набуває дозвіллева діяльність дітей, підлітків. На дозвіллі людина, особливо дитина, яка спрямована на власне самопізнання та удосконалення, має за допомогою дорослих знайти вільний вибір шляху такого удосконалення. Тому постає проблема дозвіллевої діяльності дітей, яка розпадається на два взаємопов'язаних пласти – мотивація власного самоудосконалення та створення середовища, у якому таке самоудосконалення є можливим.

Обидва означені пласти дозвіллевої діяльності дітей потребують особливої уваги як з боку близьких дорослих – батьків, вихователів, так і з боку держави. У такому контексті дозвілля та вільний час постають як соціально значущі чинники, які являють собою простір можливостей для соціального вдосконалення сучасної людини, яке відбувається невимушено, в непримусовій формі.

Для кращого розуміння предмету нашого дослідження необхідно пояснити спільність та відмінність таких понять як: вільний час, дозвілля, культурно-дозвіллева діяльність. Поняття «вільний час» є ширшим від поняття «дозвілля». На думку В. М. Пічи, «Вільний час можна визначити як частину соціального часу, вивільнену працею від неодмінних справ, яка є сферою вільної діяльності людей, зумовленою всією сукупністю соціальних відносин певного суспільства і рівнем духовного розвитку кожної особи [9 , с. 26]. Тобто вільний час є соціально зумовленим, його перебіг визначається духовністю кожної особи, він залежить від ціннісного налаштування окремої людини та соціальних умов життя. У вільний час людина може займатися різними справами. Дозвілля ж виступає певним змістовим виміром вільного часу. У дозвіллевій діяльності реалізуються різні прояви особистості, здійснюється непримусовий вибір відповідно до ціннісних орієнтацій, мотивів, уподобань людини. «Вільний вибір діяльності уможлиблює аналіз змісту дозвілля як «свободу для ...», але не «свободу від ...» правил соціального життя. Особистість, яка обрала свободу для творчої, зокрема соціальної самореалізації, тобто засвоїла цінності культури на досить високому рівні стає суб'єктом культурно-дозвіллевої діяльності» [7 , с.174-175]. Тобто культурно-дозвіллева діяльність дітей і дорослих – це діяльність, яка створює культурно-дозвіллове середовище, в якому гармонійно інтегрується творчість, відпочинок, свято, відбувається самореалізація особистості, яка сприяє вільному творчому засвоєнню культурних цінностей, розвитку особистості, і, завдяки цьому – розвитку суспільства взагалі. Як слушно зазначає Н. Б. Бабенко, «Для функціонування культури дозвілля

потрібне існування двох необхідних елементів: індивіда з його системою ціннісних потреб, інтересів, орієнтацій, установок та відповідного рівня розвитку соціокультурного середовища, яке забезпечує реалізацію та самореалізацію потенціалу, інтересів та потреб індивіда. Соціокультурне середовище або збуджує, стимулюючи потенціальну активність індивіда, або пригнічує, стримує, гальмує, відволікає його від самореалізації» [2, с. 143].

Таким чином, культурно-дозвілське середовище – це соціальне середовище вільного вибору людиною власної соціальної самореалізації, в якому закладена спрямованість як на творчу самореалізацію окремої особистості, так і на подальший розвиток суспільства. Як зазначають автори підручника «Дозвілєзнавство» В. Й. Бочелюк і В. В. Бочелюк, «Культурно-дозвілське середовище як самокоштовне явище являє собою органічну єдність предметного оточення і процесу діяльності, активної участі в ньому людини і несе в собі певне значення навантаження. Культурно-дозвілське середовище є чинником активного формуючого впливу на людину ... виступає в ролі простору для діяльності, де здійснюються переживання ціннісного стану, що виявляє собою культуру і духовні цінності. Це, в свою чергу, є основою особистості і її способу життя» [4].

Якщо говорити про культурно-дозвілське середовище дитини, то воно, з одного боку, створюється дорослими для дітей, а з іншого – є результатом (скоріше за все неусвідомленим) діяльності самих дітей. Це два нерозривних процеси. Не можна вважати, що тільки дорослі створюють таке середовище, його також створюють і діти, а також і спонукають дорослих до певних дій. Не можна, на нашу думку, применшувати значення дитячої самодіяльності, тому що дитинство не є тільки часом «підготовки» до дорослого життя, а й перш з все є ціннісним саме по собі, являє собою певну субкультуру зі своїми традиціями, усною творчістю, мовою і т. ін.

З таких позицій культурно-дозвілське середовище є середовищем взаємного пізнання дитини і дорослого з урахуванням невимушеності, власного вибору і дорослого і певної мірою дитини. Розуміння цінності

дозвілля для дитини багато у чому обумовлюється близькими дорослими, родиною. Позитивний або негативний приклад дорослих може на багато років визначити ставлення дитини до вільного часу та вироблення певних форм культурно-дозвіллевої діяльності, спонукати до розуміння його цінності для власного саморозвитку або вироблення згубної звички безцільно «вбивати» власний вільний час.

Взагалі, на нашу думку, можна виділити кілька рівнів культурно-дозвіллевого середовища дитини і, відповідно, її культурно-дозвіллевої діяльності – це мікро-середовище сім'ї, мезо-середовище дитячого садка або центру дитячої творчості та суспільне макро-середовище. Усі ці середовища взаємопов'язані, але особливу роль, роль своєрідного медіатора, виконує середовище дитячого садка або дитячого центру. Саме у цих закладах, здебільшого через особистість вихователя або керівника відбувається взаємовплив, взаємозбагачення та своєрідний «обмін інноваціями» між сімейним та соціальним середовищами.

Відомо, що основними елементами культурно-дозвіллевої діяльності є відпочинок, який може здійснюватись у різноманітний спосіб, активна інтелектуальна і / або фізична діяльність, творчість, самоосвіта, розваги. Які ж види діяльності відповідають означеним вище середовищам? У колі сім'ї дитина при звичається до певних видів відпочинку та культурно-дозвіллевої діяльності. Сімейні культурно-дозвіллевi заняття прив'язані до робочих графіків дорослих та мають певне часове визначення – кожного дня, кожного тижня та кожного року. Кожного дня та кожного тижня – це різноманітні дозвіллевi заняття, що можуть включати читання книжок, відпочинок біля телевізора, прогулянки на свіжому повітрі, різноманітні сімейні, релігійні, державні свята, тощо. Саме у колі сім'ї виробляються та підтримуються певні традиції, розповсюджується народна культура, народні звичаї та обряди, зберігається, так би мовити, душа народу. Усі ці обряди, традиції, звичаї мають не тільки естетичну, але й моральну, виховну функцію, несуть на собі навантаження певних соціальних регулятивів. На жаль, завдяки радянському

минулому, багато народних сімейних традицій втрачено, але дякуючи наполегливій роботі вихователів ДНЗ, бібліотекарів, методистів та інших фахівців народні традиції поступово повертаються в культурно-дозвіллове середовище сім'ї. Саме з позитивного сімейного дозвілля з'являються позитивні звички, які згодом переростають у звичаї і традиції.

Слід зауважити, що сімейне культурно-дозвіллове середовище, як і будь-яке соціальне середовище, яке включає людину, є складним утворенням. Можливості, які в ньому закладені, можуть привести як до позитивних, так і до негативних наслідків. Наприклад, читання книжок або перегляд телепередач загалом можуть позитивно впливати на дитину, якщо це, наприклад, лагідні вірші чи пізнавальні передачі, а якщо це тексти типу «страшилок», або передачі, в яких пропагується насильство, то вплив на дитину буде негативним.

Важливе значення як для розвитку дитини, так і для зміцнення сімейних відносин має спільне проведення відпустки. На жаль, дуже часто значення цього періоду недооцінюють батьки. А саме в цей період родина має змогу подорожувати, пізнавати світ, самих себе і один одного. Тут може бути багато варіантів наповнення культурно-дозвіллового середовища відповідною діяльністю. Основною умовою, на нашу думку, є реалізація розвивального та пізнавального налаштування з боку дорослих при урахуванні потреб дітей.

У сучасному суспільстві спостерігається розширення різноманітності самодіяльної дозвіллової діяльності. Якщо раніше дозвілля поділялося здебільшого на сімейні та соціальні (клубні) форми, то зараз виникла дозвіллова діяльність, яка є значною за обсягом, різноманітною за видами та здійснюється поза традиційними формами. Як зазначає відомий дослідник дозвілля та вільного часу М. А. Аріарський, «Практика свідчить, що неформальна система організації дозвілля охоплює значно більшу кількість людей, ніж формальна. Неорганізоване дозвілля порівняно з організованим виявилось незрівнянно гнучкішим, динамічнішим і оперативно реагуючим на

соціально-культурну ситуацію, що складається» [1]. Це, на нашу думку, означає, що свобода та невимушеність, прагнення новизни та несподіванки для людей набуває все більшої значущості, а останнє, в свою чергу, має спонукати людину до розуміння відповідальності за витрачання як власного так і сімейного вільного часу. До того ж вільний час разом із дитиною має створювати особливе середовище спілкування та взаємопорозуміння між поколіннями, дорослими та дітьми. Тобто, створення сімейного культурно-дозвілєвого середовища – це серйозна справа, яка може бути покладена як на саму сім'ю, так і бути професійно побудована відповідно підготовленими спеціалістами.

Що стосується культурно-дозвілєвої діяльності в межах дитячого закладу, то це насамперед колективні заняття, вміння працювати в колективі, розуміти та підтримувати своїх однолітків. Культурно-дозвілєве середовище дитячого садка, на наш погляд, мало чим відрізняється від того соціокультурного простору, яке там створюються. Відмінності можна спостерігати в меті та формах діяльності, якими це середовище наповнюється. Вплив соціокультурного середовища на розвиток дитини вивчали Є. О. Флерина, Е. Н. Гусинський, Р. М. Чумічева та інші. Зокрема, дослідниками відмічаються такі структурні пласти середовища, як: просторово-предметний та духовно-емоційний. Просторово-предметний шар – це сукупність речей, предметів, образів, знаків, творів «дорослого» мистецтва, а духовно-емоційний – особистісний, ціннісний, в якому відбувається спілкування дитини, дорослого та мистецтва.

Важливим моментом є вимога створення такого середовища, в якому б проявлялись та розкривались різні творчі здібності дитини завдяки вільному вибору тієї чи іншої діяльності [10]. З цією думкою співзвучний висновок О. Н. Байер і Н. В. Погрібняк: «Предметно-просторове середовище має важливе значення для формування особистості дитини, її усебічного розвитку, для створення естетичного і емоційно-психологічного комфорту в установі» [3]. Не заперечуючи в цілому означений підхід, хотілося б зауважити, що, на наш

погляд, у такому підході не дістало свого яскравого вираження розуміння самоцінності дитинства як безпрецедентної соціокультурної значущості. У такому розумінні середовище створюється дорослими задля комфорту самих дорослих, а не виходячи із своєрідності дитячого світу.

Цей своєрідний «диктат дорослих» проглядається не тільки на мезорівні дитячого садка, а й на рівні соціокультурного простору суспільства взагалі. Як зазначає О. Гомілко, «Повсякденна практика свідчить, що дитина сприймається не як повноцінна людина, а лише як проміжний стан її розвитку. Основний зміст цього стану полягає у підготовці до дорослого життя. А тому всі ті специфічні риси, що безпосередньо притаманні дитинству, вважаються несуттєвими та швидкоплинними. ... Дитинство виявляється культурно дискримінованим. Ось чому важливо, щоб світ дорослих людей полишив свою зарозумілість і спромігся проникнути у дитячий світ не як у світ недовершеності та недосконалості, а як у світ унікальності, неповторності та утаємничених можливостей» [5, с. 255]. І якщо соціальне середовище заорганізоване безліччю законів, норм, вимог і т.п., то культурно-дозвіллева його складова виявляється не настільки примусово налаштованою. Саме тому значною мірою завдяки сумісній правильно налаштованій культурно-дозвіллевій діяльності можна створити середовище взаємопорозуміння дорослих і дітей. Основною ознакою такого середовища має бути розуміння самоцінності дитинства не як швидкоплинного періоду розвитку людини, а як цінності, що залишається з людиною на все життя. Саме тому дослідження стосунків дорослих і дітей, а надто в культурно-дозвіллевому середовищі вимагають постійного оновлення з огляду на соціальні трансформації, зміни в соціокультурних контекстах, ціннісних орієнтаціях.

Взагалі з дітьми мають працювати артистичні люди, яким притаманна особлива емпатія, обдаровані у багатьох напрямках мистецтва – малюванні, музиці, танцях – які люблять дітей та усі свої таланти спрямовують на розуміння дитини та забезпечення умов для її становлення та розвитку. Такі

люди, відповідно до вимог часу та розуміння дитинства як складного утворення, незворотній перебіг якого багато в чому визначає подальше життя людини і суспільства, мають бути не просто вихователями, аніматорами або психологами. Такі фахівці є перш за все не просто спеціалістами, а навіть експертами з особистісного розвитку дитини. Вони мають виховати у собі вміння відстежувати не тільки зміни, що відбуваються в дитині, а й зміни, що відбуваються у них самих при спілкування з дитиною.

Розуміння цих обставин вимагає, перш за все, залучення нових підходів до дослідження феномену дитинства та культурно-дозвіллевої діяльності дітей, обґрунтування застосовності сучасної методології в аналізі даних явищ. Це означає, що не можна розглядати окрему дитину та дитинство, уподібнюючи їх до простих лінійних об'єктів. І дитина, і дитинство є складними та нелінійними феноменами, одним із адекватних способів пізнання яких є підхід з урахуванням процесів самоорганізації, що відбуваються у складних нелінійних середовищах.

Варто відмітити, що методологічні уявлення, презентовані та розвинені І. Коном [6] зараз значно розширені завдяки природничо-науковим та філософським розвідкам у галузі синергетики та досліджень складності. Зокрема можна відмітити уявлення про те, що середовище може породжувати тільки ті можливості, які в нього закладені. Елементами соціальних середовищ є самі люди зі своїми ціннісними уподобаннями, способом життя, культурою, нарешті. Тобто, щоб змінити середовище, треба змінити людину, особливо її ціннісні уподобання, обставини її життя. Стосовно нашого дослідження можна сказати, що виховуючи дитину, ми змінюємо середовище, задаємо вектор майбутнього розвитку як для окремої дитини, так і для суспільства взагалі.

При спілкуванні з дитиною, особливо в умовах культурно-дозвіллевого середовища, важливо зрозуміти, що така взаємодія є особливою практикою, де пізнання нерозривно зв'язано з діяльністю, яка, у свою чергу, впливає на тих, хто діє та пізнає. У процесі взаємного пізнання і дорослий, і дитина

активно детермінують один одного, змінюються у взаємодії один з одним. Пізнання невіддільне від суб'єктів, які пізнають, у процесі якого відбувається конструювання як їх внутрішнього, так і зовнішнього світу. У такому підході презентований відмінний від класичного погляд на роль суб'єкта в процесі пізнання, на його принципову невидалимість, невиключимість з цього процесу, а також самореферентність, нелінійність і когерентність еволюції об'єкта пізнання, суб'єкта, який пізнає, а також методів і засобів пізнання. Різниця між дорослим і дитиною у цьому процесі взаємодії та взаємного пізнання полягає у тому, що дорослий розуміє інтерсуб'єктивність даного процесу та рефлексує над ним, а дитину необхідно цьому навчити. А різниця між попереднім і сучасним розумінням ролі дорослого полягає в усвідомленні та необхідності відстеження останнім самозмін, взаємодетермінації, когерентності, невідривності, голографічності процесів взаємного пізнання дитини і дорослого. Саме ці моменти є характерними для сучасних постнекласичних практик. «Мова йде про різноманіття, про принципову негомогенність людського життя. Ми живемо цією різноманітністю практик, поступово переходячи від однієї практики до іншої. ...Певною мірою практики і є іграми: вони розігруються людьми по визначених правилах та пов'язані із сумісною діяльністю та взаємопорозумінням» [3, с.61-62]. Тобто, спілкування дитини і дорослого є постнекласичною практикою, що визначається грою взаємопізнання, самозмін, конвергентною когерентною рефлексивною взаємодією того, хто пізнає, і пізнаваного та включає як суб'єктів, так і навколишній світ.

Таким чином, спілкування з дитиною в межах культурно-дозвіллевого середовища на всіх рівнях його існування вимагає від дорослого особливого налаштування, невимушеного взаємного розвивального та пізнавального відношення, розуміння безпрецедентної цінності дитини, дитинства та дозвіллевої діяльності як одного із важливих засобів саморозвитку дитини, дорослого, суспільства.

Література

1. Ариарский М. А. Культура досуга как предмет педагогики и прикладной культурологи / М. А. Ариарский [Электронный ресурс].
Режим доступа: <http://www.knukim.edu.ua>
2. Бабенко Н. Б. Вплив соціально-культурної сфери на соціалізацію особистості / Н. Б. Бабенко. // Культура і сучасність. – 2008. – № 1. – С. 141 – 147.
3. Байер О. Н. Социокультурная пространственно-предметная среда и ее влияние на художественно-эстетическое развитие ребенка дошкольного возраста / О. Н. Байер, Н. В. Погрибняк. – [Электронный ресурс].
Режим доступа: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/indexforum.php>
4. Бочелюк В. Й. Дозвіллезнавство. Навч. посіб. / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с. [Електронний ресурс].
Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/bocheluk.htm
5. Гомілко О. Є. Метафізика тілесності : концепт тіла у філософському дискурсі. – К. : Наукова думка, 2001. – 340 с.
6. Кон И.С. Ребенок и общество : (Историко-этнографическая перспектива) / И. С. Кон. – М. : Наука, 1988. – 270 с.
7. Максимовська М.О. Соціальне виховання засобами дозвілля: проблеми та перспективи // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Зб. наук. праць. Вип. 14, кн. II. – К. – 2010. – С. 170 – 178.
8. Панарин А. С. Стратегическая нестабильность XXI века. [Электронный ресурс]. Режим доступа:
http://www.gramotey.com/?open_file=1269009380#ТОС_id1886582
9. Піча В.М. Культура вільного часу (Філософсько-соціологічний аналіз) / В.М. Піча. – Львів : Світ, 1990. – 152 с

10. Чумичева Р. М. Социокультурная пространственно-предметная среда развития ребенка / Р. М. Чумичева. // Детский сад от А до Я. – 2005. – N 4. – С. 6–17.

Культурно-досуговая деятельность детей и взрослых понимается как деятельность, которая создает культурно-досуговую среду, и способствует свободному усвоению культурных ценностей, развитию личности и общества. Досуговая деятельность детей рассматривается в двух плоскостях - как мотивация собственного самосовершенствования и создание среды, в котором такое самосовершенствование является возможным.

Ключевые слова: культурно-досуговая деятельность детей, самосовершенствование личности, ребенок, детство, постнеклассическая практика.